

Áruló vagy kollaboráns?¹

Peter Jašek a szlovák Nemzeti Emlékezet Hivatala (Ústav pamäti národa) munkatársa. Kutatási területe Szlovákia 20. századi története, ezen belül is főképpen a második világháború, a „normalizáció” és a bársonyos forradalom időszaka, illetve a szlovák emigráció politikai tevékenysége. Több kiadvány szerzője, szerkesztője. Legújabb könyvében az 1945 utáni csehszlovák politika alakulását meghatározó személyek egyikének, Vasil Biľaknak (1917–2014) az életútját mutatja be. Mint azt a szerző írása előszavában megjegyzi, azért fogott kutatásába, mert 1989-ig – a marxista történetfelfogás örökségeként – a szlovák historiográfia nem bővelkedett a (cseh)szlovák történelmi személyek életének feldolgozásában, emellett Biľak életpályájáról sem születtek még könyvek.

Jašek műve tizennyolc, terjedelmében jól kiegyensúlyozott fejezetre oszlik, amit rövid bevezetés előz meg, illetve a legvégén egy befejező összegzéssel zárul a munka. A szerző kronológiai rendben halad végig Biľak életútján. Biľak gyermekkorára Kelet-Szlovákiában, egy Krajná Bystrá nevű településen telt. Bár szülőhelye csendes, festői vidéken található, az ifjú Biľak idejekorán megtapasztalta a szegénységből, a termőföld hiányából és a háborús körülményekből eredő nélkülözést. Gyermekkorának színhelye későbbi életében fontos szerepet játszott. Édesapját, aki több alkalommal vállalkozott tengeren túli munkára, szinte nem is ismerte, mivel születése után nem sokkal meghalt. A nehézségeket csak fokozta, hogy édesanyját is korán elveszítette. Anyja halála után nem sokkal bátyja után ment Csehországba, ahol szabóinasként kezdett dolgozni. Itt ismerkedett meg a cseh munkásság helyzetével, és valójában itt találkozott első alkalommal a kommunizmus eszméivel. Ekkor szerzett tapasztalatai alapján pozitívan értékelte a csehek és szlovákok közös államon belüli együttélését.

A második világháború idején sorkatonaként szolgált, frontszolgálatot teljesített. Később egységével csatlakozott a szlovák nemzeti felkeléshez, és sebesülést szenvedett. A háború végét Pozsonyban élte meg, ekkor lépett be a kommunista pártba, és ennek nyomán indult meg politikai karrierje.

Megfelelőnek bizonyult az új arcokat kereső kommunista párt elvárásainak, miután fiatal volt, s korábban részt vett a felkelésben, emellett fogékonyságot mutatott a marxista eszmék iránt. Az új rendszer kiépítési fázisában (1948–1953) a pártiskola tanulója lett, s elmélyítette ismereteit a marxista-leninista filozófia és politikai elmélet terén. A pártiskoláról visszatérve bekerült a Szlovák Kommunista Párt nomenklatúrájába. Ebben az időszakban belső emberként láthatta és élhette meg a párton belül zajló politikai üldözéseket és a

1 Jašek, Peter: *Vasil Biľak. Zradca alebo kolaborant?* Bratislava, Marenčin PT, 2017. 192 p.

koncepciók perkeit (például a Rudolf Slanský-pert). Későbbi életében igyekezett nem gondolni ezekre az eseményekre és gyorsan túllépní ezen az időszakon. Sztálin halála mélyen lesújtotta, majd röviddel ezután Klement Gottwald is távozott az élők sorából (1953. március 14.). Gottwald ravatalánál díszőrséget is állt. 1954-ben új posztot kapott a pártban: a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága ideológiai osztályának vezetője lett. A soron következő években mind nagyobb befolyást szerzett a szlovák politikai életben. Bővülő tapasztalatai birtokában egyre jobban kiigazodott a viszonyokban, megtanult lavírozni, és képes volt megfelelni a változó politikai elvárásoknak. Az 1960-as évekre a Szlovák Kommunista Párt keményvonalas vezető ideológusává nőtte ki magát, részt vett a kiéleződő ideológiai-politikai harcokban (cseh–szlovák viszony, Antonín Novotný személye).

Jašek kiválóan bemutatja, hogy noha Biľák minden lavírozása ellenére inkább az ortodox irány követője, vagyis Moszkva feltétel nélküli híve volt, az 1960-as években, a politikai síkon meginduló enyhülés idején a felügyelete alá tartozó kulturális és művészeti életben is addig megengedhetetlennek tartott gondolatok kezdtek széles körben megjelenni. Az új hangok mindenekelőtt a *Kultúrný život* című lapban jelentek meg (a lap egyféle ki-egyenlítő szelep szerepet játszott).

Vasil Biľák nagy éve – minden addigi és majd későbbi szerepvállalása ellenére – 1968 volt. Míg Alexander Dubček az emberarcú szocializmus szimbólumává, Biľák az összeesküvés és árulás megtestesítőjévé vált. Jašek Biľák életútjának ezt az időszakát tárgyalja a legrészletesebben. Biľák tevékenységét rekonstruálva sorra veszi a prágai tavaszként ismert eseménysorozathoz vezető történéseket: Novotný lemondatását, a párt elitjeinek erőpróbat, a társadalom reakcióit a vezetés változó vonalvezetésre, Moszkva egyre fokozottabb és idegesebb figyelmét, a baráti szocialista államok reakcióit, ezen belül Kádár János szerepét is. A belpolitikai színtéren zajló nyílt és latens csatározások bemutatása mellett a könyv szerzője érzékelteti az ideológiai kérdésekben a döntőbíró szerepét játszó Szovjetunió véleményének változásait a csehszlovák történésekkel kapcsolatban. A megítélésük szerint már túl messzire menő csehszlovák demokratizálódási folyamat sok(k) volt a szovjet vezetés, de a csehszlovák keményvonalasok számára is.

A cenzúrahivatal felszámolása 1968. február végén egyfajta szelepet nyitott meg a társadalomban, mivel addig tiltott vélemények jelenhettek meg írásban; valamint egyszerűen a párt is arcot kapott, mert az emberek nyilvános fórumokon találkozhattak a párt képviselőivel és megvitathatták a pártot, illetve a társadalmat érintő fontos kérdéseket. Ezt követte nem sokkal később, április elején a Csehszlovák Kommunista Párt akcióprogramja, mely célul tűzte ki az addig elért demokratizálódási lépések legitímálását, ily módon létrehozva az emberarcú szocializmust. 1968 nyara minden tekintetben forrónak ígérkezett. Június végén megjelent – Ludvík Vaculík író tollából – a *Kétezer szó* című, a cseh értelmiségi körökben megfogalmazott kiáltvány, amely a tavasz óta felszínre tört követeléseket összegezte.² A kiáltvány valóságos politikai földrendést idézett elő nemcsak Moszkvában és a Varsói Szerződés tagállamai körében, hanem a csehszlovák belpolitikában is.

Biľáknak azonban mindez már túl sok volt. A végbement folyamatok messze meghaladták a számára még elfogadható változások mértékét. Nem nézte tétlenül a kialakuló helyzetet, mozgásba lendült a demokratizálást sürgető erőkkal szemben, mind jobban megnyerve ezzel Moszkva szimpátiáját.

² Magyarul a teljes szövegre lásd: <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2008/XVII.-evf.-2008.-julius-augusztus-1968/1968/Ketezer-szo>.

Dubček és társainak a *Kétezer szó* megjelenése utáni viselkedése nyilvánvalóvá tette a szovjetek előtt, hogy új politikát kell alkalmazniuk. A kiáltvány ismertté válását követően, annak hatására Leonyid Brezsnyev szovjet pártfőtitkár 1968. július 15-re Varsóba hívta a Varsói Szerződés tagállamainak vezetőit, hogy megtárgyalják a Csehszlovákiában kialakult helyzetet. Ekkor addig nem tapasztalt, szokatlan lépéssel állt elő a Csehszlovák Kommunista Párt vezetősége: elutasította a Varsói Szerződés országai által küldött nyomatékos javaslatokat, sőt a közös tanácskozáson való részvételt is, és helyette a Varsói Szerződés államaival külön-külön folytatott tárgyalásokat indítványozott. A CSKP KB ülésén a varsói értekezleten való részvétel kérdésében lefolytatott szavazás alkalmával egyetlen igenlő szavazat volt, Biľáké.

A Varsói Szerződés öt tagállama viszont úgy határozott, hogy az „egészséges erőknél” minden támogatást meg kell kapniuk Csehszlovákiában. Biľák titkos találkozó keretében a Balatonnál találkozott Pjotr (Petro) Seleszttel, az Ukrán Kommunista Párt első titkárával, a Szovjet Kommunista Párt Elnökségének tagjával. A beavatkozásról szóló segítségkérő levél megírása itt is szóba került.

Az augusztus 21-i eseményekig Biľák még két kulcsfontosságú tárgyaláson vett részt: Ágcsernyőn (1968. július 29. – augusztus 2.) a szovjet delegációval, és Pozsonyban (augusztus 3.) a Varsói Szerződés országainak képviselőivel (Románia nem vett részt). Ágcsernyőn teljes mellszélességgel kiállt a szovjet nagyhatalmi érdekek mellett, a pozsonyi tárgyalások idején pedig a háttérben már folyt a katonai invázió előkészítése. Az 1968-as csehszlovák események szempontjából a legfontosabb, hogy a pozsonyi találkozón kapta kézhez a szovjet delegáció az állítólagos levelet, melyben a szocialista országok „baráti segítségét” kérték.

Biľák már két nappal a megindítása előtt tudott a katonai invázióról. Ennek ismeretében ő is tett egy kísérletet, hogy rávegye Dubčeket politikája megváltoztatására, de nem járt eredménnyel. 1968. augusztus 20-án, éjfél előtt húsz perccel félbeszakította a CSKP KB 93. ülését a hír, miszerint a Varsói Szerződés csapatai átlépték Csehszlovákia határait. A terjedelmi keretek nem tették lehetővé Jašeknek, hogy aprólékosan számba vegyen minden mozzanatot, ami 1968 augusztusához kötődik, mégis átfogó képet kapunk az augusztusi eseményekről.

Ezt követően a „normalizáció” éveit (1968–1971) foglalja össze röviden a szerző, amikor is végbement a kommunista párt megtisztítása, amit addig is óhajtott Biľák. A „normalizáció” évei alatt került hatalmának tényleges csúcsára, 1968 novemberétől 1988-ig a CSKP KB ideológiai és külpolitikai kérdéseket felügyelő titkára volt. Politikai szereplésének végét a bársonyos forradalom tette végérvényessé. Jašek könyvének utolsó két rövid fejezetében a kommunista rezsim bukását és Biľák erre vonatkozó értékelését taglalja, illetve az 1990 és 2014 közötti évek történéseit főszereplője életében. Biľák 2014. február 6-án Pozsonyban hunyt el. 2015-ben szülőfalujában – mind a szlovák, mind a cseh közvélemény nem kis felháborodása ellenére – emlékművet állítottak neki. Röviddel ezután, márciusban, ismeretlen tettes ellopta az emlékmű részét képező mellszobrot.³

Peter Jašek könyve olvasmányos, száraz adatokkal nem túlterhelt munka. Jól érzékelteti a bemutatott évtizedek hatalmi köreinek működési mechanizmusait, kijelölve és azonosítva benne főszereplője helyét és (magán- és politikai) életútját.

*Baki Attila**

3 A Biľák mellszobra körüli sajtóvisszhangok közül egy: https://archivum.ujszo.com/online/kozelet/2016/05/20/nem-buncselekmény-csak-kihagas-bilak-mellszobranak-lemazolasa?qt-header_quicktabs=0&qt-popular_ga=2

* A szerző PhD, történész.

